

Florin CRÎȘMĂREANU

A fi modern: binecuvântare sau blestem?

(Leszek Kolakowski, *Modernitatea sub un neobosit colimator*, Editura Curtea veche, București, 2007, 378 p.)

Despre modernitate se discută destul de frecvent în ultima perioadă. De bine sau de rău, nu mai contează, important este faptul că se vorbește. Pe de o parte, progresiștii văd în modernitate o *epocă de aur*, fără de care nu ar putea fi definită civilizația actuală. De cealaltă parte, tradiționaliștii cred că modernitatea nu a generat decât efecte negative pentru posteritate, mai ales în ceea ce privește spiritualitatea. La o primă vedere, ambele „tabere” par a avea dreptate.

Nu putem vorbi însă de modernitate, aceea „inaugurată” de Descartes, fără a aduce în discuție filosofia modernă. Această filosofie nu este una unitară, cum nu este nici filosofia vreunei alte epoci. În fond, nu cred că se poate vorbi de filosofie în acest fel, fie ea chiar și modernă. Filosofia este una, nici veche, nici nouă. Ceea ce poate fi considerat scolastic, modern, sau în alt fel, nu sunt decât filosofări. Se poate spune, într-un anume sens, că filosofia este încă acea *știință căntată* de Stagirit, pe care însă nu au găsit-o nici modernii Leibniz sau Kant. Ultimul, în *Opus postumum*, trad. fr. de F. Marty, Paris, PUF, 1986, p. 245 *sqq.*, spune că „filosofia este doctrina și exercițiul înțelepciunii, nu o simplă știință (...). Filosofia, în sensul propriu al termenului, nu există încă și poate că nu va exista niciodată. E posibilă numai filosofarea, adică un exercițiu al rațiunii...”.

Despre modernitate ne vorbește și Leszek Kolakowski în recentul volum tradus la noi de Mihnea Gafița *Modernitatea sub un neobosit colimator*, București, Editura Curtea veche, 2007, 378 p. L. Kolakowski este născut la 23 octombrie 1927 în Radom, Polonia, și este fără îndoială cel mai important filosof polonez în viață. Este deja cunoscut cititorilor de la noi prin alte două traduceri: *Religia. Dacă nu există Dumnezeu... despre Dumnezeu, Diavol, Păcat și alte necazuri ale așa-numitei filosofii a religiei*, București, Editura Humanitas, 1993; și *Horror metaphysicus*, București, Editura All, 1997. De „noi”, filosoful polonez este „legat” prin intermediul lui Mircea Eliade: semnează *Introducerea* la ediția poloneză a *Tratatului de istorie a religiilor*, traducere de Jan Wierusz-Kowalski, Varșovia, 1966.

Scrierile lui L. Kolakowski pot fi acuzate de orice altceva numai de lipsa erudiției și a stilului nu. Dar, nu-mi propun să discut aici evoluția sa intelectuală, una destul de sinuoasă, ci doar considerațiile sale cu privire la modernitate. Încercând să surprindă complexitatea acestui fenomen, el privește modernitatea din diverse unghiuri: raportul omului cu Dumnezeu, „rolul” diavolului, moralitatea, politica, și multe altele. Opinia mea este că autorul polonez, în eseurile sale, pune față în față creștinismul cu iluminismul, cu doctrinele totalitare și de ce nu, câteodată, cu propria doctrină.

Așa cum ne anunță autorul de la bun început, eseurile sale „nu-și propun să contureze nici un fel de 'filosofie', ci, mai curând, niște predici cvasi-filosofice” (p. 5). Structura volumului pe care îl avem în discuție se sprijină pe patru părți care, la rândul lor, sunt formate din 23 de eseuri publicate în diverse locuri, perioade de timp și limbi diferite. Se adaugă la acestea și un *Epilog*. Toate acestea însă sub aceeași cupolă: „atitudinea față de modernitate”. L. Kolakowski recurge la autoritatea lui Hegel și Collingwood pentru a susține că „nici o epocă, nici o civilizație nu este capabilă să se autoidentifice conceptual. Acest lucru nu se poate face decât după apusul ei” (p. 9). Autorul nostru pare a scăpa din vedere următoarea excepție: epoca noastră. „Noi” suntem singurii care ne-am numit propria epocă: *postmodernism*, sau mai nou: *post-postmodernism*....

Gânditorul polonez ne spune că „ciocnirea dintre antici și moderni este una fără sfârșit, probabil, și nu vom scăpa niciodată de ea, pentru că exprimă, de fapt, tensiunea firească dintre structură și evoluție” (p. 10). Dintotdeauna au existat gânditori moderni. Spre exemplu, Iamblichos în *Misteriile egiptene*, VII, 5, afirmă că, prin excelență, grecii sînt iubitori ai noului și că nu prea țin cont de tradiție. Ioan din Salisbury în *Metalogicon*, II, 17 vorbește despre *opinioniones modernorum*, iar W. Ockham este considerat chiar de contemporanii săi un modern. Dar pe lângă autori care au promovat sau reprezentat modernitatea, au existat și critici ai acesteia. Asemeni lui L. Kolakowski, ne limităm la modernitatea „clasică” inaugurată de Descartes. Vico, Rousseau, Tocqueville, Husserl, Heidegger, Jaspers și mulți alții s-au arătat critici față de proiectul modernității. Nietzsche pare a ocupa un loc special în această situație. L. Kolakowski îl consideră „profetul

modernității” (p. 18), dar la fel de bine filosoful german este și un critic al acesteia. În fond, totul ține de o anumită interpretare.

Modernitatea nu este inventată de Descartes, dar el este „unul dintre vinovații” acestei perioade (p. 16). După L. Kolakowski, filosoful francez se face „vinovat”, printre altele, de următoarele fapte: „a izgonit definitiv, cel puțin la prima vedere, conceptul de Cosmos, adică ideea de ordine a naturii dublată de finalitate. Lumea a devenit lipsită de suflet și numai plecând de la această premisă a putut evolua știința modernă” (pp. 16-17); „Descartes, cu toate probele sale inatacabile ale existenței lui Dumnezeu, a contribuit decisiv la dezvoltarea ateismului european” (p. 59). Rădăcinile proiectului cartezian trebuie căutate însă mai „jos”, în scolastică. Nominaliștii au fost cei care au adus modificări esențiale cu privire la raportul dintre sensibil și inteligibil, dintre teologic și laic, dar abia Descartes a desăvârșit proiectul lor. Pentru a înțelege lumea creată, prezența lui Dumnezeu este neimportantă. Lumea noastră este guvernată de legile mecanicii, care funcționează fără cusur, iar atunci când o cercetăm, nu avem nevoie nici măcar să amintim de Dumnezeu (p. 140). În acest sens, se poate vorbi de problema răului, adică de răul pe care îl facem cu voia noastră și cel pe care îl săvârșim fără de voia noastră. Deci, este vorba de intenție și lipsa acesteia. Se poate ușor sesiza răul făcut de un tiran, de un dictator împotriva unei persoane sau a unor mase de oameni. În acest caz nu avem de-a face cu o situație echivocă. Dificultatea survine în momentul în care cineva nu dorește să facă un rău intenționat, și totuși îl face la nivel de consecințe. De aceea nu vom ști în ce grad sunt vinovați Platon pentru „origi-

nile totalitarismului”, Descartes pentru „ateismul european” ș.a.m.d.

L. Kolakowski nu întârzie prea mult asupra ideii de progres adusă de modernitate, dar desființează efectiv mitul progresului printr-un simplu exemplu: „mi s-a povestit că, în apropierea unui lagăr de exterminare nazist, unde solul era splendid fertilizat cu cenușa nenumăratelor trupuri ale victimelor arse în crematorii, varza creștea atât de repede, încât nu mai avea timp să-și formeze căpățâna obișnuită și producea, în schimb, o tulpină dreaptă, pe care frunzele rămâneau răsfirate; se pare că nu era comestibilă” (p. 23). Până la urmă, înclin să cred că este o „răzbunare” a firescului din natură. Firesc ce este din ce în ce mai zdruncinat în ultimul timp. Reacțiile nu se lasă însă așteptate...

Gânditorul de origine poloneză distinge între „istoria mentalităților” și „istoria ideilor”. Din punctul meu de vedere, prima istorie ar fi reprezentată de acei oameni ai unei epoci care nu se evidențiază prin nimic altceva decât prin normalitate. Sunt oamenii pe care îi întâlnim în viața de zi cu zi. Din acest motiv poate, mentalitățile sunt cel mai greu de schimbat. Ele se sprijină pe acele „presupoziții absolute” de care vorbește Collingwood. Acestea sunt cel mai greu de modificat, dar odată reușit acest lucru asistăm la trecerea de la o paradigmă la alta, de la o mentalitate la alta. Pe de altă parte, istoria ideilor aparține elitelor. Despre această istorie citim în cărți și învățăm la școală. Ea reprezintă dimensiunea dominantă. De regulă, când ne raportăm la o astfel de istorie (a ideilor) credem că ne raportăm la istoria omenirii în întregul ei. K. Popper argumenta împotriva unei astfel de idei. Noi nu avem acces decât la un fragment al istoriei (și „istoria ideilor” reprezintă un astfel de fragment, chiar dacă unul

semnificativ prin comparație cu alte asemenea fragmente). Nu vom cunoaște niciodată istoria în întregul ei, deoarece nu avem acces direct la acele evenimente, ci doar prin anumite surse indirecte. Asupra istoriei, de orice fel ar fi ea, nu putem avea decât puncte de vedere. Din acest motiv, interpretarea joacă un rol esențial în înțelegerea unor astfel de evenimente. Pretenția de obiectivitate întâlnită în „științele spiritului” (W. Dilthey) nu este infirmată dar i se evidențiază limitele. Limite prezente și în „științele naturii” (ca să folosesc tot terminologia lui W. Dilthey).

Cu toate că îl citează frecvent pe K. Popper, la care critică „societatea deschisă” (p. 245 *sqq.*), L. Kolakowski lasă impresia că nu ține seama de un principiu director impus de Popper: *interpretarea istorică*. Pretenția de a interpreta modernitatea în întregul ei este o utopie asemeni celor pe care le critică autorul în paginile eseurilor sale. Pe de altă parte, interpretarea sa este justificată dacă se rezumă doar la punctul de vedere religios. Personal cred că așa trebuie văzut demersul lui L. Kolakowski. Consecințele care se desprind din eseurile sale sunt, în egală măsură, atât acelea ale unui filosof al religiei cât și ale unui filosof al culturii. Pentru L. Kolakowski, „primă este credința în ceea ce se numește *valori absolute*” (p. 215) și „credința sau lipsa de credință în „valorile absolute” (p. 231). Deci, din punctul de vedere al ierarhiei, mai întâi avem *credința* și mai apoi *valorile*. Mai mult decât atât, el nu-și propune o „teorie generală a sensului religiei (...) ci o *interpretare* a statisticilor, interpretare derivată, la rândul ei, dintr-o metafizică arbitrară a naturii umane” (p. 96). Miza eseurilor sale este una religioasă: „respingând sacrul, noi respingem propriile limite” (p. 107). Doar perspectiva teologică îndreptățește pe deplin această

atitudine critică față de modernitate. Cred că demersul filosofului polonez depinde mult de ceea ce afirma Collingwood cu privire la „presupoziții”, mai ales cu privire la „presupozițiile absolute”, care nu sunt altceva decât credințele religioase ale unei populații la un moment dat.

Poate nu întâmplător, pe ultima pagină a prezentului volum, L. Kolakowski,

fără a da numele autorilor, invocă *hortus deliciarum* (Hieronymus Bosch), *colonia penitenciară* (Franz Kafka) și *corabia nebunilor* (Théodore Géricault). Nu știu de ce, dar aceste trei trimiteri, destul de voalate, privesc lumea noastră, dacă nu una *post-modernă*, sau *recentă*, atunci cu siguranță una *modernă*.